

Tanja Kuštović

LIČNE ZAMJENICE U MISALU HRUACKOM (1531) ŠIMUNA KOŽIČIĆA BENJE

dr. sc. Tanja Kuštović, Filozofski fakultet, Zagreb, izvorni znanstveni članak

UDK 811.163.1'367.626:264-12

U radu se pokušava ustvrditi razlika u uporabi ličnih zamjenica u Misalu hruackom (1531) koji je otisnuo Šimun Kožičić Benja, u odnosu na uporabu ličnih zamjenica u trima ranije otisnutim misalima: Misalu Pavla Modrušanina (1528), Senjskom misalu (1494) i Prvotisku misala (1483) i u odnosu prema *Vulgati*. Analizom zamjenica utvrđeno je da ne postoji potpuna podudarnost kod Kožičića u odnosu na ostale tekstove. Razlike koje su uočene odnose se na uporabu drugačijeg morfološkog oblika (npr. akuzativ m.r. ga – i) i na uporabu drugačijega gramatičkog oblika u smislu nepovratnosti/povratnosti (mene – sebe), te uvođenje oblika mnê za genitiv i akuzativ zamjenice azb. Iz analize se može zaključiti da je Kožičić u nekim segmentima osuvremenio jezik knjige koju je otisnuo (već spomenuti akuzativ m.r.), ali u nekim je segmentima uveo razlikovanje (npr. mêne, mene, menê) koja opterećuju grafijski postav otisnute knjige. Takvo razlikovanje rezultat je grafijskog nesustavnog bilježenja glasa e koji Kožičić bilježi grafemom jat ili grafemom e. Ipak, upotreba većine oblika, posebno kad je riječ o množini, jednaka je uporabi u ostalim proučavanim misalskim tekstovima. U usporedbenoj analizi zamjenica pokazalo se da Kožičić u određenoj mjeri kolacionira tekst prema latinskom predlošku, ali ipak znatno manje nego što je to učinio prilagođujući glagolske oblike.

Gljučne riječi: misal; lične zamjenice; nelične zamjenice; povratno-posvojna zamjenica; Šimun Kožičić Benja; hrvatski crkvenoslavenski jezik

Kao što je dobro poznato, u svojim tiskanim djelima, posebice u *Knjižicama od žitja rimskih arhierôv i cesarov*¹ (a spomenimo i *Od bitja redovničkoga knjižice*), Kožičić govori o potrebi da se hrvatske knjige jezično uredi. Pri tome navodi što je u njima zastarjelo i

¹ U predgovoru te knjige nalazi se prva jezikoslovna rasprava o hrvatskom jeziku.

što bi trebalo urediti. Analizom ličnih zamjenica u *Misalu hruackom* (1531) (Km) u odnosu na lične zamjenice u *Misalu Pavla Modrušanina* (1528) (Mo), *Senjskom misalu* (1494) (Sm) i *Prvotisku misala* (1483) (Pt) pokušat ću i ja ovim prilogom ustanoviti je li Kožičić u liturgijskom tekstu doista samo osuvremenio jezik, kako se u tradicionalnoj literaturi piše, te u kojoj se mjeri njegova uporaba ličnih zamjenica razlikuje od uporabe zamjenica u navedenim misalima. Analiza se odnosi samo na biblijska čitanja i obuhvaća stranice od 1r do 170r. Ovaj je rad dio rada na projektu *Enciklopedija hrvatskog glagoljaštva*, pod vodstvom Stjepana Damjanovića. Mateo Žagar u okviru ovog projekta osmislio je zadatak kojemu je cilj objaviti pretiskano izdanje *Misala hrvatskoga*, s transliteracijom i kritičkom obradom svih jezičnih razlika prema ostalim trima tiskanim hrvatskim glagoljskim misalima XV. i XVI. st. U radu na projektu još sudjeluju znanstvena novakinja Ivana Eterović i vanjska suradnica, studentica poslijediplomskoga studija kroatistike Blanka Ceković, bibliotekarka Staroslavenskoga instituta.

Lične zamjenice

Ličnim zamjenicama držimo zamjenice koje se odnose na prvo i drugo lice, dok se za treće lice upotrebljavaju u nominativu oblici pokaznih zamjenica *onb*, *ona*, *ono*, a nešto rjeđe *tb*, *ta*, *to*.² To se odnosi na stanje u staro(crkveno)slavenskom jeziku. U kosim padežima za izražavanje trećeg lica upotrebljava se anaforička zamjenica *i*, *ja*, *je*. U Kožičićevu misalu za označavanje govornika i sugovornika upotrijebljene su uobičajene zamjenice: *azb*, *ti*, *mi* i *vi*. U odnosu na staroslavenski fonološki sustav izvršene su one promjene koje su i inače karakteristične za fonološki sustav hrvatske redakcije staroslavenskog jezika, tj. poluglasovi su stopljeni u jedan znak i stvar su tradicionalnog bilježenja, odnosno nemaju nikakvu fonološku vrijednost. U slabu položaju poluglasovi ispadaju (*m̃ñē* – *mñē*). Nema primjera za vokalizaciju poluglasova u jakom položaju kod ličnih zamjenica. Nazalni glasovi *ę* i *q* izgubili su dakako svoju nazalnost i zamijenjeni su glasovima *e* i *u*, stražnji vokal *y* zamijenjen je samoglasnikom *i* (zamjenica *ti* umjesto *ty*). Jat se ostvaruje na različite načine – ostaje nepromijenjen (*tebē*), realizira se kao *e* i kao *i*: (npr. *mne*, *tebi* u dativu). Kod Kožičića je uočeno i često bilježenje glasa *e* grafomom *ē*: *mē*, *sē*, *tē*, umjesto *me*, *se*, *te*, što je dobar pokazatelj kako se očekuje izgovor *e*. Najčešće grafičke neujednačenosti u bilježenju zamjenica bit će upravo pisanje jata, odnosno njegovih refleksa. Napomenimo da je to nešto što treba provjeriti i na drugim razinama, no o tome će više biti riječi u posebnom članku posvećenu grafematici.

Pogledajmo koje oblike zamjenica nalazimo u proučavanom tekstu. Oblike koje upotrebljava Kožičić usporedila sam s istim situacijama u navedena tri misala i pritom sam ustanovila da postoje dvije vrste razlika: jedna se odnosi na promijenjeni oblik, a

² Nalazimo takvu tvrdnju u gramatikama staroslavenskog jezika, npr. Damjanović 2005: 98; Mihaljević 2009: 320.

druga na posve drugačiju uporabu zamjenice. Uglavnom se to odnosi na primjere s istom sintaksom, a samo mali broj primjera uključivat će drugačiji sintaktički postav.

1. lice

Azъ

U nominativu zamjenica *azъ* najčešća je upravo u tom obliku³ i to u sva četiri uspoređivana misalska teksta. Uočene su razlike u uporabi čestice *že* koja se u nekim primjerima veže uz tu zamjenicu kod Kožičića, dok u drugim misalima čestice nema, a postoje i obrnuti slučajevi (npr. *azže*] na *azъ* Mo, Sm, Pt (111v); *azъ*] *azъže* Mo, Sm, Pt (113v)). U primjeru koji slijedi i Km i Mo i Pt koriste česticu *že*, ali je oblik zamjenice koji im prethodi drugačiji: *azže*] *aže* Mo, Pt (68r)⁴. Takva šarolika upotreba čestice *že* vrijedi i za ostale zamjenice. Mislim da korištenje čestice *že* ne mijenja značenje teksta, može imati jedino funkciju pojačavača, koju ta čestica ima u većini slučajeva, tj. pojačava dojam da je riječ o staroslavenskom jeziku, odnosno o najvišoj funkciji hrvatskoga jezika u okviru njegove tadašnje diglosije.

U nekim primjerima Kožičić zamjenicu *azъ* ne koristi, a ostali je misali upotrebljavaju: *esam*] *azъ* *esamъ* Mo, Sm, Pt (42r). Zamjenice nema ni u Vulgati (Mt 18: 17); *ne znaēhъ*] i *azъ* *ne znaх* Mo, Sm, Pt (16v). Za razliku od prethodnog primjera, u Vulgati se koristi zamjenica *ja*: *ego nesciebam* (Iv 1:33). Navedena usporedba s Vulgatom ukazuje nam na to da je neupotreba te zamjenice kod Kožičića možda rezultat njegove spoznaje da se iz samoga glagola može vidjeti da je riječ u prvom licu jednine te je upotreba zamjenice suvišna. Javljaju se i primjeri u kojima postoji uporaba drugog oblika: *Egože godi celuū*: **godi**⁵] *azъ* Mo, Sm, Pt (65v). Vulgata ima oblik: *quemcumque osculatus* (Mt 26: 48), dakle, bez upotrebe zamjenice, a Km je u tome slijedi. U primjeru: *rabina*] *azъ* *raba* Mo, Sm, Pt (42r) u Vulgati se upotrebljava samo imenica: *ancilla* (2 Kr: 4:2), a tako ima i Km. U primjeru *Kako ti iūdei suči : piti prosiši ot mene : ēže žena esamъ samaritana*: **ēže**] *azъže* Sm (44v) odnosna zamjenica *ēže* zamijenjena je ličnom zamjenicom *az*. Možda bi se ovo moglo protumačiti i kao zamjenica *ē*, no s obzirom na to da Kožičić takav oblik za zamjenicu sa značenjem *ja* ne upotrebljava, značenje je ovog oblika odnosno. To potvrđuje i Vulgata: *quae sum mulier samaritana* (Iv 4: 9) u kojem je upotrijebljen leksem *quae*. Svakako je najzanimljivija različita uporaba nominativnog oblika. Ona se ne odnosi na Kožičićev tekst: on je dosljedan u uporabi oblika *azъ*. Razlika je uočena u Senjskom misalu u kojem se upotrebljava oblik *ja* (bilježen đervom – 47r,

³ To dokazuju i drugi proučavani Kožičićevi tekstovi, npr. u svom uvodu pretisku Kožičićevih *Od bitija redovničkoga knjižica* (Rijeka, 2009) Anica Nazor pokazuje kako je prožetost toga teksta crkvenoslavenizmima osobito vidljiva u deklinaciji zamjenica i pridjeva (str. 23). Za *Knjižice krsta* (Ljubljana – Zagreb, 1984) ista priređivačica navodi da je za zamjenice karakteristično „da za 1. l. jd. lične zamjenice dolazi samo *az* (nikada *ja*)” (str. 16).

⁴ Nakon obrade Kožičićeva misala bit će vidljivo ima li još primjera u kojima umjesto *az* piše *a* ispred *že* ili bez njega.

⁵ Podebljana je ona riječ na koju se odnosi zamjena u ostalim misalima, u slučaju da je u Km širi kontekst.

114v i dr.), oblik s „jatom” (109v), ali i „jatom” u ostalim misalima: *egda li azb*] *eda ê es(a)mъ g(ospod)i Mo, Pt (69r)*, čime se pokazuje da je u Sm riječ o namjeri za približavanjem govornom idiomu. Kao što sam već spomenula, u Pt i Mo na jednom mjestu imamo umjesto oblika *azbže* (68r) oblik *aže* koji se može tumačiti pukim ispuštanjem grafema *z*. Isto bismo mogli tvrditi i za oblik *a⁶* (115r) u Pt. Takve različite su uporabe rijetke i zapravo sasvim sporadične, ali s obzirom na to da je riječ o liturgijskom tekstu koji se piše s velikom pomnjom, ne bi ih trebalo zanemariti zbog pitanja proteze i mogućnosti prevrednovanja.

Genitiv lične zamjenice za 1. lice jednine javlja se u različitim oblicima: *mene, mène, menê*: *iže prêe mene stvoren e(stb)* (3r); *menê radi – menê*] *mene Mo, Sm, Pt (87v); ot mène: mène*] *mene Mo, Sm, Pt (73r); sesti že o desnui menê: menê*] *m(e)ne Mo, Sm, Pt (36r); sedi o desnui mène: mène*] *mene Mo, Sm, Pt (135v)*. Zadnja dva primjera su sadržajno ista, ali Kožičić upotrebljava različit oblik zamjenice, dok su ostali misali postojani. Napomenimo da se razlika *mène – menê – mene* zapravo svodi na razliku u grafiji. Pretpostavka je da Kožičić grafem *ê* doživljava kao glas *e* i ne postavlja značenjsku razliku između oblika *mène, menê* i *mene*. Kožičić upotrebljava uz prijedlog *ot*, koji je prijedlog za genitiv, oblik *mnê*. U tome ga slijedi Sm oblikom *meni*, a ostali misali imaju pravilnu uporabu *mene*: *ot mnê plodъ ego našastъ e(stb): ot mnê*] iz *mene* <meni Sm> Mo, Sm, Pt (137r). Iz toga zaključujem da je i oblik *mnê* leksem kojim je u Km izražen genitiv. Ponekad ostali misali u odnosu na Kožičićev koriste drugi padežni oblik: *ot mène*] o *mnê* Mo, Sm, Pt (106r) ili *odb menê*] *mnou Mo, Sm, Pt (170r)*.

Dativ ima oblik: *mnê* i *mne*, uz nenaglašeno *mi*. Oblik *mnê* kod Kožičića je najčešći: *Se rabina g(ospod)na budi mnê po gl(as)u tvoemu* (4r), *Mnêže zamaňe e(stb)* (6v), i *egda obrečete vvestite mnê* (15r). Umjesto spomenutog oblika *mne* kod Kožičića, u drugim se misalima javlja oblik *mnê*: npr. *ta r(e)če mne: mne*] *mnê Mo, Sm, Pt (16v, 31v), i stvoru mne i sinu moemu: mne*] *mnê Mo, Sm, Pt (35r)*. Enklitički oblik *mi* rijedak je kod Kožičića: *Prinesi mi ošče sasudb* (42r), kao i u ostalim misalima, a možemo reći da je u ostalim misalima i nešto češći, na što nas upućuju zamjene Kožičićeva naglašenog *mne* i *mnê* oblikom *mi*: *Prikazastê mne č(lovê)ka sego: mne*] *mi Mo, Sm, Pt (74r), Dai mne malo vodi: mne*] *mi Mo, Sm, Pt (34v), Gospodi ukaza mnê: mnê*] *mi Mo, Sm, Pt (68v)*. U idućem primjeru umjesto prijedložnog izraza u dativu imamo nenaglašeni oblik: *prinesi ka mnê: ka mnê*] *mi Mo, Sm, Pt (35r)*. Sljedeći primjer pokazuje upotrebu nenaglašenog oblika *mi* umjesto naglašenog oblika *mnê*: *ukaži mi: mi*] *mnê Mo, Sm, Pt (37v)*. Za oblik *mne* koji se ne nalazi u ostalim misalskim tekstovima⁷ možemo reći, zbog učestalosti njegove primjene, da je Kožičićev „knjiški oblik”.

Akuzativ zamjenice *azb* kod Kožičića izgleda ovako: *mene, mène* i *menê*: *ne poznaše otca ni menê: menê*] *m(e)ne Mo, Sm, Pt (114v), mèneže nečete vsagda imêti: mèneže*] *meneže Mo, Sm, Pt (68r), Da ne sudit mene: mene*] *me Mo, Sm, Pt (20v)*. Kao i za genitiv, Kožičić upotrebljava oblik *mnê* za akuzativ: *I shrani mnê mišca moê: shrani mnê*] *spasena*

⁶ Bez ikakve oznake (title, apostrofa).

⁷ Potkrepa tomu je i činjenica da oblik *mne* ne navodi M. Mihaljević u: Mihaljević 2009: 317.

me stvori Mo, Sm, Pt (71v), *Bl(agoslo)vi ošće i mnê otče moi: mnê*] mene Mo, Sm, Pt (39r), *ako mnê iščetê pustite da otidutb: mnê*] mene Mo, Sm, Pt (78v). Akuzativ ima i Vulgata: *ergo me quaeritis sinite hos abire* (Iv 18:8). S obzirom na navedene primjere, zaključujem da je *mnê* još jedan grafijski oblik i za genitiv i za akuzativ⁸ koji Kožičić koristi, a ostali misali imaju drugačiju uporabu. Taj se oblik javlja na mnogim mjestima, npr. samo na stranici 69r javlja se šest puta. Akuzativnim naglašenim oblicima treba pridodati nenaglašeni akuzativni oblik koji glasi *me* i kao takav javlja se u svim misalskim tekstovima. Uz njega, Kožičić upotrebljava oblik *mê*, dok ostali misali na tom mjestu imaju *me*: *pomisliše na me* (68v), ali i: *Nagb bihb i odêste mē: mē*] me Mo, Sm, Pt (27v); *uzrite mē: mē*] me Mo, Sm, Pt (111r). U istom čitanju, nekoliko redaka dalje, oblik *mê* Mo i Pt izostavili su, a Sm ga donosi kao *me*: *vzrite mē: mē*] om. Mo, Pt, me Sm. Naglašeni oblici u genitivu i u akuzativu *mêne* i *menê*, kao i nenaglašeno *mê* u akuzativu, rezultat su zamjenjivanja glasa *e* „jatom” u osnovi i u nastavku i takvi se oblici u ostalim misalima ne javljaju odnosno zamijenjeni su oblikom *mene*, *me*.

I lokativni oblici glase kao dativni: *mnê* i *mne*: *I blaženi e(stb) iže ne sablaznit se o mne* (2r); *Bisi na mnê ruka g(ospod)na* (89v). Ipak, postoji razlika u upotrebi u odnosu na dativ. Naime, dok je za dativ uobičajeniji oblik *mnê*, u lokativu je češće *mne* (a *mnê* je prava rijetkost). Rijetki su primjeri u kojima se umjesto lokativnog *mne* u ostalim misalima upotrebljava oblik *mnê*: *Po mne pride m(l)žb mnoû: mne*] mnê Mo, Sm, Pt (16v). Na mjestu lokativnih oblika nalaze se instrumentalni, kao u primjeru: *êvilb da bi va mnê: va mnê*] mnoû Mo, Sm, Pt (170r). Vulgata ovdje ima ablativ: *revelaret Filium suum in me* (Gal 1:16).

Instrumental glasi *mnoû* i to je oblik kakav nalazimo i u ostalim misalima: *i sluge moe sa mnoû sutb na lože* (113r), *imei voini poda mnoû* (18r). Iznimka je sporadična upotreba kontrahiranog oblika *mnu* u Sm: *vs(a)gda sa mnoû esi: mnoû*] mnu Sm (39v).

Mi

Mi je nominativni (i vokativni) oblik: *mi klanaemo se tomu* (45r); *mi zakonb imamo* (79v). Takav je i u ostalim misalima.

Genitiv glasi *nasb*: *ni knigu êko odb nasb poslanu* (6r). Isto glasi i u ostalim misalima, a konteksti u kojima se javlja rijetki su.

Dativ je ove zamjenice *namb* i taj padežni oblik dolazi u istom obliku i u ostalim misalima: *zane vrnu ga k namb* (74r), *Ako ti esi krstb r(e)ci namb* (73v).

Akuzativni oblik kod Kožičića glasi *nasb*: *uče nasb* (8r), *krvb nego na nas* (66v). U ostalim misalima oblik *nasb* dolazi samo iznimno, a mnogo je češće upotrijebljen oblik *ni*: *iže poslaše n(a)sb: nasb*] ni Mo, Sm, Pt (2v); *oživitb nas: nas*] ni Mo, Sm, Pt (77v).

⁸ Milan Mihaljević takav akuzativni oblik tumači kao vjerojatnu pogrešku. „Primjer *mnê* (umjesto *mene*) iz 2. novljanskog brevijara (413a), u primjeru: *vb mnê bo b(i)si g(ospod)b i mnê samu stvori*, vjerojatno je pogreška nastala pod utjecajem lokativa iste zamjenice koji se pojavljuje ranije u istoj rečenici.” U: Mihaljević 2008: 14.

Jedino za Sm možemo reći da podjednako koristi oblik *nasb* i *ni*: *padite na n(a)s_b: n(a)s_b]* ni Mo, Pt, *n's_b Sm* (74v), *pokriite nas_b: nas_b]* ni Mo, Pt.

Lokativ, kao i akuzativ, jest *nasb* i nepromijenjen je u ostalim misalima: *po kreposti: êže dêlaet v nasb* (134v).

Instrumentalni je oblik *nami*: *Odpusti û zane vapiet_b za nami* (30v), *tako vzveličiši se pred_b nami v nih_b* (32v). Ni taj se oblik ne mijenja u ostalim misalima.

2. lice

Ti

Nominativ ove zamjenice glasi *ti* i tako je u svim misalskim tekstovima: *tiže prebudeši* (9v). Iz primjera je vidljivo korištenje čestice *že* uz zamjenicu. Isti oblik ima i vokativ ove zamjenice: *bl(aže)na ti v ženah_b* (3v).

Genitiv glasi *tebe*: *od posrede tebe* (25v) i *tebê*, s prevlašću oblika *tebê*. U velikom broju primjera umjesto tog oblika u ostalim misalima imamo oblik *tebe*: *viditi od_b tebê: tebê]* *tebe* Mo, Sm, Pt (29v). Do te razlike ne dolazi uvijek, ali ti su slučajevi zaista rijetki. Npr. na str. 34r u istom izrazu jednom u ostalim misalima imamo različitu uporabu *tebê* – *tebe*, a drugi put, samo pet redaka dalje, upotrebljavaju isti oblik: *tebê radi samogo* (34r). Umjesto oblika *tebê* ponegdje imamo oblik *sebe/sebi*: *odslada esi dêvice od_b tebê: od_b tebê]* ot *sebi* <sebe Sm> Mo, Sm, Pt (46r). I ovdje, kao za zamjenicu *azb*, u genitivu i akuzativu vrijedi da je grafem *ê* bio oznaka za glas *e* te Kožičić ne postavlja značenjsku razliku između oblika *tebe* i *tebê*.

Dativ ove zamjenice glasi *tebê*, *tebi*, a nenaglašeni oblik *ti*. Vidimo to iz primjera: *Egda obratit se k tebê* (15r), *i budi tu doideže reku tebi* (12r), *da ti se gore čtogodi ne prigoda* (31v). Od ta tri oblika, oblik *tebi* je najčešći, a u ostalim misalima korišten je oblik *tebê*: *Čto e(st_b) mnê i tebi ženo: tebi]* *tebê* Mo, Sm, Pt (17r). Oblik *tebê* sporadičan je i uglavnom je vezan uz glagol *priti*: *pridoše tebê* (15r), *i pridismo k tebê* (28r). Nalazimo i primjere uporabe naglašenog oblika kod Kožičića, a nenaglašenog u ostalim misalima: *Se toliko let_b služim_b tebê: tebê]* ti Mo, Sm, Pt (39v). I Vulgata ovdje ima dativ: *tot annis servio tibi* (Lk 14:28).

Akuzativ, kao i genitiv, ima lekseme *tebe*, *tebê* i nenaglašeni oblik *te* koji se sasvim sporadično javlja u obliku *tê*: *Se otac_b tvoi i az_b skrbeča iskahova tebe: tebe]* *tebê* Mo (16r), *I vazvah_b tebê imenem tvoim_b: tebê]* te Mo, Sm, Pt (5v), *danas_b rodih te* (9v), *vazmut_b tê: tê]* te Mo, Sm, Pt (27r). Za razliku od genitiva u kojem u ostalim misalima umjesto oblika *tebê* imamo oblik *tebe*, kod akuzativa ne možemo uspostaviti takav odnos. Možemo reći da Kožičić koristi podjednako oba naglašena oblika (pri čemu je „različitost” uvjetovana Kožičićevim neujednačenim bilježenjem *jata*, pa zapravo o različitim oblicima ne bi trebalo govoriti), a ostali misali ga pritom ponekad prate, a ponekad koriste promijenjeni oblik. No, uočeno je da ostali misali nešto češće upotrebljavaju nenaglašeni oblik na mjestima na kojima Kožičić upotrebljava naglašeni, npr. *ne vziskaše tebê: tebê]* te Mo, Sm, Pt (32v).

Lokativ kod Kožičića glasi *tebê*, a tako je i u ostalim misalima: *saziût se v tebê pustine večnie* (26r), *êko anjelomê svoimê zapoveda o tebê* (27r).

Instrumentalni je oblik *toboû* i kod Kožičića i kod ostalih misala. U jednom je primjeru umjesto zamjenice *toboûže* u ostalim misalima iskorištena zamjenica *tebê* u dativu: *Toboûže tvorečimê almužtvo: toboûže*] *tebê* Mo, Sm, Pt (25v). Vulgata ovdje ima ablativ: *te autem faciente elemosynam* (Mt 6:3).

Vi je oblik za nominativ i vokativ i u Kožičića i u ostalim misalima: *Tako i vi egda uzrite siê bivaûča znaite* (1v).

Genitiv glasi *vasb*: *da suen budu ot v(a)sb* (6v), a tako je i u Mo, Sm i Pt.

Dativni je oblik ove zamjenice *vamb* u svim misalima: *govoru vamb* (1v), a ponegdje je upotrijebljen oblik *sebê*: *Ne skrivajte v(a)mê skrovišča: v(a)mê*] *sebê* Mo, Sm, Pt (23v). Vulgata ovdje ima zamjenicu *vobis*: *nolite thesaurizare vobis thesauros* (Mt 6:19), što nas upućuje na činjenicu da Kožičić ili nije dobro poznao kategoriju povratnosti (što bi, s obzirom na njegovo obrazovanje, bilo teško moguće), ili se vjerno držao latinskog predloška. Mislim da ovdje treba zaključiti da je ipak riječ o ravnanju prema latinskom predlošku, što je dobar pokazatelj Kožičićeve ovisnosti o Vulgati.

Akuzativ kod Kožičića ima oblik *vasb*, a u ostalim se misalima upotrebljava nena- glašeni oblik *vi*: *êkože i krstb priêtb vasb v častb: vasb*] *vi* Mo, Sm, Pt (2r). Rijetki su primjeri u kojima ostali misali imaju oblik *vasb* kao i Kožičić: *i ne ostavi vasb* (32v). Iznimka je, kao i kod zamjenice *nasb*, *ni*, Sm koji podjednako koristi oblike *i vasb* i *vi*: *vistinu pride va vasb kralstvo božbe: vasb*] *vi* Mo, Pt (40v). Ovdje treba naglasiti da je Kožičić akuzativne oblike *ni* i *vi* u potpunosti izostavio iz upotrebe. Nađeni su i primjeri u kojima se umjesto zamjenice *vasb* upotrebljava zamjenica *sebe*: *vi sami vasb branečê: vasb*] *sebe* Mo, Sm, Pt (17v) (Vulgata ima drugačiji oblik: *non vosmet ipsos defendentes* (Rom 12:19)), te zamjenica *nasb*: *Nestb bo zvalb vasb b(og)b v nečistotu: vasb*] *n(a)sb* Mo, Sm, Pt (33v) (u Vulgati je kao i u ostalim misalima: *non enim vocavit nos Deus in immunditia* 1 Sol 4:7).

Oblik *vasb* stoji na mjestu očekivanog lokativa, a isti oblik koriste i ostali misali: *i da bi bilb va vasb strahb nego* (42v). Tu zamjenicu ima i Vulgata: *terror illius esset in vobis* (Iz 20:20). U nekim se primjerima ne upotrebljava lokativ već dativ: *Mnoga imamb govoriti o vasb: o vasb*] *k vamb* Mo, Sm, Pt (34v). U Vulgati se ovdje nalazi ablativ, što odgovara Kožičićevu obliku: *multa habeo de vobis loqui* (Iv 8:26).

Instrumental je *vami* i isti se oblik nalazi u proučavanim misalima: *i se prêdb vami uprašae* (74r).

Povratno-posvojna zamjenica sebe

Povratno-posvojna zamjenica uključena je u skupinu ličnih zamjenica po svojim morfološkim osobinama.

U genitivu imamo oblik *sebe* i *sebê*: *samb do sebe nisamb: sebe*] *s(e)bi* Sm (6v), *goršihb odb sebê: sebê*] *sebe* Mo, Sm, Pt (29v). I ovdje su ti oblici rezultat različitog bilježenja glasa *e*. Treba naglasiti da je genitiv ove zamjenice iznimno rijedak, kao što se iz primjera može

vidjeti, Sm upotrebljava oblik *sebi*. Postoji i upotreba lokativnog oblika zamjenice *tebê*: Čto govoriši *samъ od sebe*: **samъ od sebe**] o tebê samomъ Mo, Sm, Pt (2v)⁹.

Dativ glasi *sebi*: *s marieû zaručenu sebi ženu obremenenu* (8r), a ostali misali imaju uglavnom oblik *sebê*: *k sebi privesti*: **sebi**] *sebê* Mo, Sm, Pt (22r), ili rjeđe *sebe*: *hodili ne budête sami sebi na zlo*: **sami sebi**] i *sami sebe* Mo, Sm, Pt (43v). Nisam naišla na nenaglašeni oblik *si*. Pretpostavljam da je taj oblik sačuvan za pokaznu zamjenicu u nominativu jednine sa značenjem *ovi*, što potvrđuju primjeri: *I poidut si v muku večnu*: **si**] ti Mo, Sm, Pt (28r), *Lûdi si ustami čtuût me*: **si**] ovi Sm (43r), *Se znaût si êže azъ govorilb esamъ*: **si**] oni Mo, Sm, Pt (79r).

Akuzativ ima oblike *sebe*: *da ni samъ sebe ne suû* (6v), i *sebê*: *iskusitъ samъ sebê*: **sebê**] *sebe* Mo, Sm, Pt (75v), dok ostali misali imaju *sebe*. Razlika *sebe* – *sebê* i ovdje je rezultat različitog pisanja glasa *e*, jednom *jatom*, drugi put grafemom *e*. U akuzativu se upotrebljava i nenaglašeni oblik *se/sê*: *Vsaki dolъ naplnit se* (6v), *boite sê*: **sê**] *se* Mo, Sm, Pt (106v), s tim što se *sê* ne nalazi u ostalim misalima, već imamo oblik *se*. Umjesto akuzativa *sebe* u Sm i Pt nalazimo instrumental: *sledečimъ sebe*: **sledečimъ sebe**] *gredučim* za soboû Sm, Pt (24v). Vulgata: *est et sequentibus se* (Mt 8:10) na ovom mjestu ima akuzativ kao i Kožičić.

Lokativ ima tri oblika: *sebe*: *Behu že niki neugodne trpeče sami v sebe*: **sebe**] *sebê* Sm, Pt (69r); *sebê*: *v sebê užasahu se* (26r); *sebi*: *eže pri sebi doma imeêše*: **pri sebi**] u *sebe* <*sebê* Sm> Mo, Sm, Pt (38v). Sva tri oblika rezultat su različitog bilježenja jata. Iz primjera je vidljivo da ostali misali upotrebljavaju *sebê* ili *sebe*.

Instrumental ove zamjenice glasi *soboû* i tako je u svim proučavanim misalima: *govorahu meû soboû* (8r), i *poeml(e)t sa soboû* (29v). Kao i kod ostalih padežnih oblika, postoje povremene upotrebe nekih drugih sintaktičkih rješenja: *I rekosta meû soboû*: **meû soboû**] v *sebê* Mo, Sm, Pt (105r).

Za ovu zamjenicu recimo i to da uz nju često dolazi zamjenica *samъ*: *samъ do sebe* (6v), *spasi s(a)mъ sebê i nasъ* (71r), *hodili ne budête sami sebi* (43v).

3. lice

Za iskazivanje trećeg lica koristile su se u staroslavenskom jeziku pokazne zamjenice *onъ*, *ona*, *ono*, a u kosim padežima njihov oblik **i*, **ja*, **je*. Upotreba je tih oblika je u tekstovima prilično raznovrsna, ali ipak se može uspostaviti neki odnos.

Onъ¹⁰

To je nominativni oblik: *I tagda odkriet se onъ bezakonni* (6r). Kožičić ponegdje upotrebljava zamjenicu *iže* tamo gdje ostali misali imaju *onъ*: *Iže ne otveča nei slova*: **iže**] *onže* Mo, Sm, Pt (30v). Taj je relativni oblik preuzeo iz Vulgate: *qui non respondit ei*

⁹ Upravo iz ovog primjera vidi se da Kožičić ipak dobro poznaje povratnost, a da je spomenuti oblik *Ne skrivaite v(a)mъ skrovišča*: **v(a)mъ**] *sebê* Mo, Sm, Pt (23v) u dativu rezultat prevođenja iz latinskog jezika.

¹⁰ Ovu zamjenicu ne treba zamjenjivati pokaznom zamjenicom *onaj* čiji su oblici relativno dobro potvrđeni, ali ne nose značenje lične zamjenice.

verbum (Mt 15:23), te je to još jedan dokaz doslovnog prevođenja. U literaturi¹¹ se navodi da se za treće lice u nominativu rabe oblici pokaznih zamjenica *onъ, ona, ono*, ili rjeđe *tb, ta, to*. Potvrđuju to i naši misali: *Reče on k nima: on]* ta Mo, Sm, Pt (105r). Ipak, češće do te zamjene dolazi onda kad leksem *onъ* ima pokazno značenje, a ne značenje lične zamjenice: *Otiđe č(lově)kъ onъ i vzvesti iudeomъ: onъ]* ta Mo, Sm, Pt (31v), *Vulgata: abiit ille homo* (Iv 5:15).

Genitiv glasi *nego*, a u ostalim je misalima zadržan stariji oblik *ego*: *vshodimo v stazahъ nego: nego]* ego Mo, Sm, Pt (3v). Kožičić ima oblik *egože*, ali on pokriva relativno značenje *koga*: *egože azъ pošlû vamъ: egože]* koga Sm (114v). Tako je i u *Vulgati: quem ego mittam vobis* (1v 15:26). Oblik *ego* znatno je rjeđi: *propovĕdati se va ime ego* (106r), i povremeno se u ostalim misalima upotrebljava posvojni pridjev: *iže na glave ego: ego]* isus(o)vĕ Mo, Sm, Pt (109r). *Vulgata: quod fuerat super caput eius* (Iv 20:7). Iz navedenog primjera vidimo da Kožičić i ovdje slijedi *Vulgatu*. Zanimljiv je primjer *na bižetъ odb nego: odb nego]* ot nego Mo, Sm, Pt (118v), u kojem Kožičić uzima oblik *nega* koji je iznimka, a ostali misali, s jednakim izuzetkom, koriste oblik *nego*. Uz tu zanimljivost treba dodati i primjer u kojem Kožičić ima oblik *ego*, a ostali misali *nego*: *ělb budetъ tko odb ego ne umretъ: ego]* nego Mo, Sm, Pt (119v). Nadalje, ostali misali umjesto Kožičićeva *nego* upotrebljavaju druge zamjenice i druge padežne oblike: *Gospoda tvoego postavihъ nego: nego]* tebĕ Mo, Sm, Pt (39r) – *Vulgata* ima akuzativ jednine: *dominum tuum illum constitui* (Post 27:37); *odb grĕhъ nego: nego]* ihъ Mo, Sm, Pt (7v) – *Vulgata* za razliku od Km ovdje ima genitiv množine: *a peccatis eorum* (Mt 1:21); *narečĕt se ime nego: nego]* emu Mo, Sm, Pt (3v) – Km ima genitiv kao i latinski predložak: *vocabitis nomen eius* (Iz 7:14), *I počtuūtъ nego v žrtvahъ: nego]* i Mo, Sm, Pt (5r). U ovom posljednjem primjeru Kožičić ne slijedi latinski predložak koji ima akuzativ: *colent eum in hostiis et muneribus* (Iz 19:21). Iz ovih nekoliko primjera zaključujem da Kožičić povremeno slijedi *Vulgatu* (3v), ali češće upotrebljava ili drugi padež (39r, 5r), ili drugi broj (7v). Za ovu zamjenicu vrijedi kao i u pretežno svim srednjovjekovnim tekstovima da je njeno značenje posvojno.

Dativni su oblici *nemu*: *posla k nemu* (41r), i *emu: i govoriše emu* (41r). Misali umjesto oblika *nemu* uglavnom imaju oblik *emu*, ali ima i primjera u kojima je u ostalim misalima zamjenica izostavljena ili je ista kao kod Kožičića: *i potekutъ k nemu vsi ězici* (3v), *r(e)če nemu: nemu]* emu Mo, Sm, Pt (2r), *iže stvorenъ e(stъ) nemu odb semena: nemu]* om. Mo, Sm, Pt (7r). Tu zamjenicu nema ni *Vulgata: qui factus est* (Rim 1:3).

Akuzativni je oblik nenaglašen i glasi *ga*, a ostali misali tu redovito upotrebljavaju oblik *i*: *i veličite ga vsi lûdi: ga]* i Mo, Sm, Pt (2r). Uz to, javlja se i oblik *nъ* koji ostali misali izostavljaju u primjeru: *i oni strzihu na nъ: na nъ]* om. Mo, Sm, Pt (134v). Kožičić i u ovome slijedi *Vulgatu*: *et ipsi observabant eum* (Lk 14:1).

Lokativ je u svim tekstovima, uključujući i Kožičića, *nemъ: o nemže pisano e(stъ)* (2r), *i počietъ na nemъ duhъ* (4r).

Instrumental glasi *nimъ* u svim tekstovima: *i delo nego predъ nimъ* (5r).

¹¹ Mihaljević 2009: 317.

Ona

Nominativ zamjenice ž. r. glasi *ona*: *Onaže otveča* (42r). Povremeno se umjesto zamjenice upotrebljava imenica: *pride že ona*: **ona**] žena Mo, Sm, Pt (42r). U Vulgati je također upotrijebljena zamjenica: *venit autem illa* (Kr II 4:7).

Genitiv glasi *nee*, *nêe*, a u ostalim je misalima zadržan stariji oblik *ee*: *v črevê nee*: **nee**] ee Mo, Sm, Pt (4v); *i iscelena bi hči nêe*: **nêe**] ee Mo, Sm, Pt (30v). Takva upotreba zamjenice ukazuje da je Kožičić čvrsto odlučio urediti sustav zamjenica.

Dativ ima oblik *nei*, dok ostali misali čuvaju stariji oblik *ei*, a Sm uz *ei* ima oblik *nêi*: *I všad̃b añfel̃b k nei r(e)če*: **nei**] nêi Sm (3v); *I r(e)če nei añfel̃b* **nei**] ei Mo, Sm, Pt (3v); *I otvečaṽb añfel̃b r(e)če nei*: **nei**] ei Mo, Pt, nêi Sm (4r).

Akuzativ glasi *û* i tako je u svim misalima: *iže razžizahu û* (6r), *neže da û ispiû* (65v). Uz to javlja se u Km oblik *nu*, dok u ostalim misalima imamo lokativ: *i moliše ga za nu*: **za nu**] o nei Mo, Sm, Pt (44r). Vulgata na ovom mjestu ima ablativ: *rogaverunt illum pro ea* (Lk 4:38), što odgovara stanju u Mo, Sm i Pt. Kožičić je upotrijebio latinski prijedlog *pro* s akuzativom¹². Oblik *nu* javlja se i u ostalim misalima, ali tada zamjenjuje dativ u Kožičiću: *protivu nei*] na nû Mo, Sm, Pt (46v). Na ovom mjestu Vulgata ima akuzativ: *adversum eam* (Dn 13:49).

Lokativ se javlja rijetko i u svim misalima glasi *nei*: *išče ploda na nei* (139r). Ostali misali imaju povremeno upotrebu muškog roda – *nem̃b*: *A iže prozret̃b v zakonê svršenee slobodi i v nei pr̃budet*: **nei**] nem̃b Mo, Sm, Pt (112r). Ovog dijela u Vulgati uopće nema: *qui autem perspexerit in lege perfecta libertatis et permanserit non auditor* (Jak 1:25). U idućem primjeru umjesto Kožičićeve odnosno zamjenice *koi* upotrebljava se zamjenica *neiže*: *k magli v koi biše*: **koi**] neiže Mo, Sm, Pt (43r). Kožičić je i ovdje doslovno preveo Vulgatu: *caliginem in qua erat Deus* (Izl 20:21).

Instrumental glasi *neû* u svim tekstovima: *I staṽb nad̃b neû* (44r).

Ono

Ova je zamjenica u našem korpusu potvrđena jedino u akuzativu jednine: *u ono vrimê* (133v) i tako je u svim proučavanim tekstovima.

Množina za izražavanje 3. lica za sva tri roda

Kao što je poznato iz staroslavenskog jezika, množinski su oblici u zamjenici *onb*, *ona*, *ono* zajednički za sve rodove, a iznimka su nominativ i akuzativ svih rodova. Neki od množinskih oblika, a posebno se to odnosi na ženski i srednji rod, uopće nisu potvrđeni u tekstu. Oblici za muški rod uglavnom su dobro potvrđeni.

¹² Prijedlog *pro* u značenju za u latinskom dolazi za označavanje prenesenog značenja. Gortan – Gorski – Pauš 1960: 155.

Oni

Nominativ glasi *oni*: *Oniže umučaše* (134v). U nekim se primjerima umjesto oblika *oni* upotrebljava pokazna zamjenica *si*, *ti*: *I oni priêše*: **oni**] *si* Mo, Sm, Pt (113v), *i oni strzihu na nъ*: **oni**] *ti* Mo, Sm, Pt (134v).

Genitiv je ove zamjenice *nihъ*, a tako je i u ostalim misalima: *Toliko bolši stvorenъ odb anjeli koliko različnie odb nihъ ime nasledova* (9r). Kožičić se na mjestima u kojima ostali misali imaju dvojину odlučio za množinski oblik: *I isčeznu onъ odb očiû nihъ*: **nihъ**] *eû* Mo, Pt, niû Sm (105r).

Dativ ima oblike *nimъ* i *imъ*, a ostali misali upotrebljavaju *imъ* ili drugu zamjenicu: *i pošletъ nimъ spasitela*: **nimъ**] *imъ* Mo, Sm, Pt (4v); *dastъ imъ životъ večni*: **imъ**] *vsêmъ* Mo, Sm, Pt (113v). Kožičić slijedi Vulgatu: *det eis vitam aeternam* (Iv 17:2).

Akuzativ je izražen oblicima *e* i *nihъ*: *vzdignetъ e gospodъ b(og)ъ našъ* (5v); *Az za nihъ m(o)lû*: **za nihъ**] *o sihъ* Mo, Sm, Pt (113v). U drugom je primjeru vidljiva upotreba druge zamjenice i padeža (lokativ), a ablativ ima i Vulgata: *ego pro eis rogo* (Iv 17:9).

Lokativ u svim tekstovima glasi *nihъ*: *I se anjêlъ g(ospoda)нъ sta pri nihъ* (8r), *tako vzvêlîčiši se predъ nami v nihъ* (32v).

Instrumentalni je oblik *nimi* i tako je u svim tekstovima: *vstrgnete nakupъ š nimi i pš(e)n(i)cu* (19r), *stoêše že š nimi* (78v).

Dvojina ličnih zamjenica¹³

Za dvojину ne možemo reći da nije dobro potvrđena u tekstovima, ali treba reći da su ti tekstovi u misalu prilično rijetki te za mnogo padežnih oblika nemamo potvrde, a posebno se to odnosi na ženski i srednji rod. Dvojину je važno spomenuti zbog činjenice da je to broj koji ne postoji u Vulgati, a budući da smo već dosad vidjeli da Kožičić svoj tekst pokušava „sравniti” s Vulgatom¹⁴, jasno je da je pred njim bio nemali zadatak: adekvatno uvrstiti dvojsinske oblike. To nas upućuje na to da Kožičić nije bio puki prevoditelj, već je svoj prijevod svojim znanjem nastojao približiti duhu jezika kojim piše.

Dvojsinski zamjenice za ličnu zamjenicu kojom se izražava 1. lice dobro su potvrđeni. Nominativ glasi *mi*: *budući mi v nuglê vrta viduča* (46v). Isti oblik upotrijebljen

¹³ Ovdje navodim one oblike koje sam pronašla, a više o dvojini u Kožičićevu misalu može se pronaći u tekstu Blanke Ceković i Ivane Eterović: *Dvojina u Misalu hruackome Šimuna Kožičića Benje* (u ovome broju).

¹⁴ Na to nas upućuje rad M. Žagara (u ovome broju) „Zadaci i perspektive istraživanja jezika glagolskih tiskanih izdanja Šimuna Kožičića Benje (uz pripremanje kritičkog izdanja *Misala hruackoga*)”, str. 116: „...brzo smo ustanovili kako je Misal hruacki zapravo prva naša potpuna redakcija biblijskih čitanja prema Vulgati, baš kako stoji u nekom istodobnom latinskom misalu, vjerojatno venecijanske provenijencije, koji je Kožičiću – uz neki glagolski misal – mogao biti na radnome stolu...” Isto i u radu: Ceković – Eterović – Žagar „Jezik *Misala hruackoga* Šimuna Kožičića Benje: glagolski oblici”, Slovo 60, str. 161: „... nesumnjivo je kako je Kožičić jezik naših starih knjiga popravljao – redigirajući ga strogo prema Vulgati, ne samo na mjestima gdje pretpostavlja da je iznevjereno značenje ili stilski nijansa, nego i ondje gdje misli da može pronaći još sličniju gramatičku konstrukciju ili još bliži oblik”.

je i u ostalim misalima. Genitiv glasi *naû*: *zane krepčesi beše ot naû* (46v); a dativ *nama*: *pristani k nama* (46r), *Sinu što stvori nama tako* (16r). Akuzativ se ne upotrebljava; umjesto njega koristi se množinski oblik, premda iz konteksta možemo vidjeti da je riječ o dvojini: *pristrašise nas* (105r). Da je to zaista tako, vidi se po tome što ostali misali na tom mjestu imaju dvojski oblik, ali ne akuzativni (*na*, *ni*), već genitivni (*naû*): *Ako ti esi krstb : spasi s(a)m̃b se b̃e i nasb : nasb̃*] *naû* Mo, Sm, Pt (74v). Lokativ, kao i akuzativ, upotrijebljen je u množini i glasi *nasb*, a u ostalim se tekstovima povremeno umjesto njega koristi dvojski lokativni oblik *naû*: *da srce naše goruče biše v nasb : nasb̃*] *naû* Mo, Sm, Pt (105r). Instrumental u svim proučavanim tekstovima ima oblik *nama*: *i smeši s̃e s nama* (46r)¹⁵.

Dvojina zamjenice koja označava 2. lice nije u svim oblicima potvrđena u proučavanom tekstu. Nominativ glasi *vi* i tako je u svim proučavanim misalima: *egože govorita vi* (51r). Genitiv ima oblik *vaû*: *se li vistinu e(sto) sin vaû* (51r) u svim misalima. U idućem primjeru ostali misali upotrebljavaju akuzativ dvojine: *srečet vaû č(lovê)kb : vaû*] *vi*. Možemo reći da je kod Kožičića došlo do zamjene akuzativnog oblika genitivnim.¹⁶ Isti iskaz u Vulgati glasi: *occurrer vobis homo* (Lk 22:10), pri čemu je oblik *vobis* oblik za dativ. Upravo je tu vidljiva i spomenuta Kožičićeva sposobnost da tekst prilagodi duhu slavenskog jezika. Dobar je to primjer koji upućuje ipak na ograničeno slijeđenje latinskoga predloška, na granice usmjerenosti prema gramatički doslovnom prijevodu. Imamo i primjer u kojem Kožičić ne upotrebljava oblik za dvojину, ali je upotrebljavaju ostali misali: *odb rukb vašiħb*: ot ruku <ruki Sm> *vaû* Mo, Sm, Pt (46r). Nalazimo dativ koji glasi *vama*: *Se vhodećima v(a)ma v grad* (72v). Iz navedenog primjera vidljivo je da i ostali misali koriste isti oblik. Pronađen je i oblik za instrumental koji glasi *vama*, a u ostalim se tekstovima upotrebljava instrumental jednine zamjenice *sebe*: *meû vama hodeća : vama*] *soboû* Mo, Sm, Pt (105r). U Vulgati se ovdje koristi leksem *in vicem* u značenju *jedan s drugim*: *quos confertis ad invicem ambulantes* (Lk 24:17).

Oblici za izražavanje 3. lica dvojine također su rijetki. Nominativ glasi *onaže* i *êže*, a u ostalim se misalima upotrebljava zamjenica *onaže*: *êže resta nemu : êže*] *onaže* Mo, Sm, Pt (144r). Genitiv glasi *eû*: *i vidisva eû vkup* (46v); *i niû : prizva edinogo ot niû* (46v) u svim tekstovima. U primjeru: *I isčeznu onb odb očiû nihb : nihb̃*] *eû* Mo, Pt, *niû* Sm (105r) vidimo da Kožičić koristi oblik za množinu, a ostali misali oblik za dvojину. U dativu imamo oblik *nima* i *ima*, dok ostali misali imaju oblik *ima*: *tumačaše nima va vseħb pismehb : nima*] *ima* Mo, Sm, Pt (105r), *posla tagda 2 učenika svoê govore ima* (61v). U primjeru *I otvečavb i(su)s̃b reče nima*] i *otv(e)ča ima i(su)s̃b* Mo, Pt, *otveč(a)ṽb i(su)s̃b* i *reče imb* Sm (2r) vidljivo je da kod Kožičića imamo oblik *nima*; dvojski oblik *ima* koriste Mo i Pt, dok Sm upotrebljava oblik *imb*. Akuzativ glasi *eû*: *Razlučite eû ednogo odb drugago* (46v), a tako je i u ostalim misalima. Lokativ dvojine ove zamjenice nije potvrđen, a instrumental glasi *nima*: *I vnide š nima* (105r).

¹⁵ Dn 13:19.

¹⁶ Mihaljević 2009: 322: „Širenje genitivno-akuzativnog sinkretizma na dvojину pokazatelj je da je dvojina u to vrijeme još živa gramatička kategorija.” Vidljivo je to i u našem tekstu.

Ako bismo željeli prikazati tablicu s oblicima ličnih zamjenica *azb*, *ti* i povratnom zamjenicom *sebe*, ona bi izgledala ovako¹⁷:

Tablica 1.

	T		a		b	
<i>Jednina:</i>						
	Km	Mo, Sm, Pt	Km	Mo, Sm, Pt	Km	Mo, Sm, Pt
Nom.	azb	azb, ja, ê, a	ti	ti	-	-
Gen.	mene, mêne, menê, mnê	mene	tebê, tebe	tebe, tebê	sebe, sebê	sebe, sebi
Dat.	mnê, mne, mi	mnê, mi	tebê, tebi, ti	tebê, tebi, ti	sebi	sebe, sebê
Ak.	mene, mêne, menê, mnê, mne, me, mê	mene, me	tebe, tebê, te, tê	tebê, te	sebe, sebê, se, sê	sebe, se
Vok.	-	-	ti	ti	-	-
Lok.	mne, mnê	mne, mnê	tebê	tebê	sebe, sebê, sebi	sebe, sebê
Instr.	mnoû	mnoû	toboû	toboû	soboû	soboû
<i>Množina:</i>						
	Km	Mo, Sm, Pt	Km	Mo, Sm, Pt		
Nom.	mi	mi	vi	vi		
Gen.	nasъ	nasъ	vasъ	vasъ		
Dat.	namъ	namъ	vamъ	vamъ		
Ak.	nasъ	nasъ, ni	vasъ	vasъ, vi		
Vok.	-	mi	vi	vi		
Lok.	nasъ	nasъ	vasъ	vasъ		
Instr.	nami	nami	vami	vami		
<i>Dvojina</i>						
	Km	Mo, Sm, Pt	Km	Mo, Sm, Pt		
Nom.	mi	mi	vi	vi		
Gen.	naû	naû	vaû	vaû		
Dat.	nama	nama	vama	vama		
Ak.	(upotreba množinskog oblika)	(upotreba genitiva naû)	vaû	vaû		
Vok.	-	-	-	-		
Lok.	(upotreba množinskog oblika)	naû	-	-		
Instr.	nama	nama	vama	-		

¹⁷ Unutar svake rubrike primjeri su navedeni po učestalosti ponavljanja.

Tablica 2. kojom se prikazuje izražavanje 3. lica:

<i>Jednina:</i>						
	Km	Mo, Sm, Pt	Km	Mo, Sm, Pt	Km	Mo, Sm, Pt
Nom.	онъ	онъ	ona	ona	ono	ono
Gen.	nego, nega, ego	ego, nego	nee, nêe	ee	-	-
Dat.	nemu, emu	emu, nemu	nei	ei, nêi	-	-
Ak.	ga, нь	i	û, nu	û	ono	ono
Vok.	-	-	-	-	-	-
Lok.	nemъ	nemъ	nei	nei	-	-
Instr.	nimъ	nimъ	neû	neû	-	-
<i>Množina:</i>						
	Km	Mo, Sm, Pt				
Nom.	oni	oni				
Gen.	niһъ	-				
Dat.	nimъ, imъ	imъ				
Ak.	e, niһъ	e, niһъ				
Vok.	-	-				
Lok.	niһъ	niһъ				
Instr.	nimi	nimi				
<i>Dvojina:</i>						
	Km	Mo, Sm, Pt				
Nom.	onaže, êže	onaže				
Gen.	eû, niû	eû, niû				
Dat.	nima, ima	ima, imъ				
Ak.	eû	eû				
Vok.	-	-				
Lok.	-	-				
Instr.	nima	nima				

Zaključak

Ako bismo sudili po ličnim zamjenicama za 1. i 2. lice, sigurno je da ne bismo mogli reći da je Kožičić osuvremenio jezik knjige koju je otisnuo¹⁸. Već za prvo lice jednine vidimo da je dosljedan u korištenju stsl. zamjenice *azb*, dok ostali tekstovi imaju

¹⁸ To sam već prije spomenula u članku „Jezikoslovni stavovi i jezična praksa Šimuna Kožičića Benje” (Tomašić 2001: 277). Takav stav ima i Mateo Žagar u članku „Zadaci i perspektive istraživanja jezika glagoljskih tiskanih izdanja Šimuna Kožičića Benje (uz pripremanje kritičkog izdanja *Misala hruackoga*)” koji je objavljen u ovom broju Fluminensije. Osvremenjivanje se, kaže Žagar, „zapravo svodi na usklađivanje prema novim zahtjevima crkvene hijerarhije koja je inzistirala na punoj vjernosti *hrvatskoga misala* rimskome odnosno latinskome, pri čemu nastoji tekst učiniti razumljivim, a da pritom zadrži staroslavensku prepoznatljivost.” (str. 116)

novije oblike (*ê, a, ĵa*). U genitivu, dativu i akuzativu iste zamjenice znatno je povećao broj oblika (*mene, mène, menê, mnê, mne*), čime je unio svojevrsan nered kojeg nema u ostalim misalskim tekstovima. Ako bismo *ê* smatrali glasom e-tipa, jednakovrijednim *e*, tada ne bi bilo prave razlike između *menê* i *mène*, osim na površinskoj – grafetičkoj razini. Međutim, bila razina površinska ili ne, moramo imati na umu da takva različitost ipak opterećuje tekst, ali ipak ne toliko da tekst ne bi bio razumljiv. Ono što tekst nešto više opterećuje jest činjenica da se istim oblikom *mnê/mne* mogu izraziti dativ i akuzativ. Vidljivo je to u primjeru: *Iže suditi mne g(ospod) e(stb): mne*] me Mo, Sm, Pt (7r), gdje je samo iz usporedbe s ostalim misalima vidljivo da je riječ o akuzativu (*suditi mene*), a ne o dativu (*suditi meni*). Na istom mjestu akuzativ ima i Vulgata: *iudicat me Dominus est* (1 Kor 4:4). Moguća zamjena dativa i akuzativa vidi se i kod zamjenice *ti*, gdje oba padežna oblika glase *tebê*: *Se toliko letb služimb tebê: tebê*] ti Mo, Sm, Pt (39v), tj. moguće je to prevesti: *služim tebi* i *služim tebe*. Vulgata ovdje ima dativ: *tot annis servio tibi* (Lk 14:28). I u ovom nam primjeru paralelni misali omogućuju pravilno razumijevanje teksta. No, takvi primjeri kod kojih se može javiti nedoumica ipak nisu česti. Lokativ i instrumental jednine odgovaraju navedenim padežima u ostalim misalima. Nešto je drugačija situacija sa zamjenicom kojom označavamo drugo lice jednine. Tu se oblici poklapaju s ostalim misalima, izuzev akuzativa koji ima nešto veći broj različitih realizacija, a isto vrijedi i za povratno-posvojnu zamjenicu *sebe* u akuzativu i lokativu.

Množina pokazuje veću usustavljenost (već i zbog toga što je paradigma iz stsl. takva), odnosno, nema razlike u uporabi kod Kožičića u odnosu na ostale misale, ali i u odnosu na stsl. zamjenice. Isto tako, nema ni ikakvih novina, ni suvremenih oblika, tj. svi ti množinski zamjениčki oblici odgovaraju staroslavenskom stanju. Jedina je razlika u množini što je Kožičić u potpunosti izostavio nenaglašene oblike za akuzativ (*ni, vi*), a ostali misali to uglavnom upotrebljavaju.

Dvojinu za ove dvije lične zamjenice Kožičić upotrebljava u nekim padežima, a možemo reći da ostali misali dvojinu koriste češće, pa se upravo u povremenom izbjegavanju dvojine može vidjeti suvremenija uporaba ličnih zamjenica.

Uporaba zamjenica za treće lice pokazuje nešto drugačije stanje. Tu možemo reći da je Kožičić ipak osuvremenio jezik, premda i ovdje imamo veći broj oblika za iste padeže. To je stoga što Kožičić upotrebljava novije stanje, a još uvijek nije bio spreman odreći se starijih oblika. Ono što je zasigurno novost u odnosu na ostale misale upotreba je akuzativa zamjenice za m.r. *nb, ga* koji ostali misali uopće ne koriste.

Usporedba s Vulgom koja je u tekstu provedena pokazuje da je Kožičić nastojao prevesti zamjениčke oblike koje je zatekao, ali je isto tako nastojao napraviti odmak od Vulgate u onim segmentima koji u njoj ne postoje. Pritom mislim ponajprije na izricanje posvojnosti i na korištenje dvojine. U usporedbi sa stanjem kod glagola¹⁹ u kojem postoji

¹⁹ „Promatranje je kategorije u kojoj se očekivala najveća dinamika razlikovanja – glagolskih oblika – pokazalo da je najveći dio razlika u odnosu na paralelne misale motiviran prije svega težnjom za usklađivanjem teksta s Vulgom, a ne za jezičnim pomlađivanjem.” U: Ceković – Eterović – Žagar 2010: 161.

mali odmak od Vulgate, kod kojih je zamijećena veća sloboda u prilagodbi distribucije oblika u Vulgati, možemo reći da je taj odmak kod zamjenica ipak nešto veći.

I na kraju spomenimo česticu *že*. Na početku je rečeno da se ona javlja uz sve zamjenice i u svim padežima, i to češće nego što je to slučaj u ostalim misalima. Možda bismo takvu čestu uporabu ove staroslavenske čestice mogli tumačiti kao Kožičićevo nastojanje da jasno iskaže elemente staroslavenskog jezika. Ona je, dakako, dovoljno u tekstu česta da pokazuje i dokazuje najvišu funkcionalnu frekvenciju hrvatskoga književnog jezika.

Literatura

- Babić, Stjepan, Brozović, Dalibor, Moguš, Milan, Pavešić, Slavko, Škarić, Ivo, Težak, Stjepko: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Globus, Zagreb, 1991.
- Ceković, Blanka, Eterović, Ivana Žagar, Mateo: „Jezik *Misala hruackoga* Šimuna Kožičića Benje: glagolski oblici”, *Slovo* 60, Zagreb, 2010., str. 133-166.
- Ceković, Blanka, Eterović, Ivana: „Dvojina u Misalu hruackome Šimuna Kožičića Benje”, *Fluminensia*, god. 24, 2012, br. 1, str. 143-156.
- Damjanović, Stjepan: *Staroslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005.
- Damjanović, Stjepan: „Staroslavenski i starohrvatski u hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima” u: *Povijest hrvatskoga jezika, 1. knjiga: srednji vijek*, Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, Zagreb, 2009., str. 351-403.
- Gortan, Veljko, Gorski, Oton, Pauš, Pavao: *Latinska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1960.
- Hamm, Josip: *Staroslavenska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1958.
- Mihaljević, Milan: „Zamjenice u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku”, *Godišnik na Sofijskîâ universitet Sv. Kliment Ohridski. Naučen centar za slavâno-vizantijski proučvaniâ Ivan Dujčev*, tom 96 (15), Sofija, 2008., str. 213-226.
- Mihaljević, Milan: „Hrvatski crkvenoslavenski jezik”, u: *Povijest hrvatskoga jezika, 1. knjiga: srednji vijek*, Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, Zagreb, 2009., str. 283- 350.
- Nazor, Anica (prir): *Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov*, knj. 1 i 2, Rijeka, 2007.
- Nazor, Anica (prir): *Od bitija redovničkoga knjižice*, Rijeka, 2009.
- Nazor, Anica (prir): *Šimun Kožičić - Knjižice krsta*, Ljubljana – Zagreb, 1984.
- Tomašić, Tanja: „Glagoljaška djelatnost Šimuna Kožičića Benje”, u: *B'lgari i H'rvati prez vekovete*, Sofija, 2003., str. 56-65.
- Tomašić, Tanja: „Jezikoslovni stavovi i jezična praksa Šimuna Kožičića Benje” u: *Drugi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova I* (ur. D. Sesar), Zagreb, 2001., str. 275-282.

Žagar, Mateo: „Prinos Šimuna Kožičića Benje uređenju jezika hrvatskoglagoljske neliturgijske književnosti (na fonološkom i grafemskom sustavu *Knjižica od žitija rimskih arhierêov i cesarov*)”, *Croatica* 37/38/39, 1993., str. 467-487.

Žagar, Mateo: „Zadaci i perspektive istraživanja jezika glagoljskih tiskanih izdanja Šimuna Kožičića Benje (uz pripremanje kritičkog izdanja *Misala hruackoga*)”, *Fluminensia*, god. 24, 2012, br. 1, str. 111-123.

www.fourmilab.ch/etexts/www/Vulgate/, Zagreb, 2012.

SUMMARY

Tanja Kuštović

PERSONAL PRONOUNS IN *MISAL HRUACKI* (1531) BY ŠIMUN KOŽIČIĆ BENJA

The paper is trying to establish the difference in the use of personal pronouns in *Misal hruacki* (1531) printed by Šimun Kožičić Benja in comparison to three previously printed missals: *Misal Pavla Modrušanina* (1528), *Senjski misal* (1494), *Prvotisak misala* (1483), and *Vulgata* respectively. The pronouns' analysis shows a certain incongruity between Kožičić's text and the other ones. The observed differences are as follows: the use of different morphological form (eg. the accusative case of masculine gender *ga – i*), the use of different grammatical form in terms of reflexiveness (*mene – sebe*), and introducing *mnê* as the genitive and accusative case of pronoun *azb*. The conclusion is that Kožičić modernized some segments of his printed book (the above mentioned accusative case of masculine gender), but also introduced certain distinctions (eg. *mêne, mene, menê*) that encumbered graphic setup of the printed book. Such distinctions are the result of unsystematic graphic recording of the phoneme *e*, recorded by Kožičić as the grapheme *jat* or the grapheme *e*. However, the use of the majority of forms, particularly plural ones, is identical to other analyzed texts.

In the comparative analysis of pronouns it is evident that Kožičić, to some extent, collates his text to the Latin model, but considerably less than when adapting verb forms.

Key words: *Missal; Personal pronouns; Non-personal pronouns; Reflexive pronouns; Croatian Church Slavonic language*